

Олга МУРЦЕВА — ШКАРИК

ПРИЧИНИ ЗА АГРЕСИВНОСТ

Терминот „агресија“ има повеќе значења и ова доведува до зборки и потешкотии кога треба да се определи нејзиното потекло.

Морган, Е. (1978) дава ваква определба: „Агресијата е оној физиолошки феномен кој кај цицачите ги предизвикува следниве симптоми: излачување на адреналинот во крвотокот, побрзо чукање на срцето, зголемување на притисокот, промени во системот на крвотокот од кои произлегува површината на телото да е помалку, а мускулатурата и мозокот да се повеќе снабдени со крв; потоа побрзо се создаваат крвни зрнца, побрзо се згрупува крвта, доаѓа до поостро, побрзо и подлабоко дишење, запира лигавењето, излачувањето на желудочниот сок и перисталтиката, расте процентот на шеќер во крвта, доаѓа до потење и ерекција на влакната од телото“ (стр. 184). Сите погоре наведени симптоми може да се рече дека се забележуваат и кај човекот.

Масову и Јасклин (1974) под агресија подразбираат недоволно меѓусебно поврзана група активности и мотиви за кои е основно постоењето намера и желба кај една единка да ја повреди другата. Притоа, овие автори нагласуваат дека начинот на изразување на непријателските чувства многу варира и може да биде во облик на замислени нанесувања на повреди преку дневни соништа, вербална агресивност, маскирана или створена агресивност, физичка агресивност (стр. 299).

Фром (1975) разграничува два основни вида агресија и тоа биолошки адаптивна агресија и биолошки неадаптивна агресија.

Биолошки адаптивната агресија или, како што Фром поинаку ја нарекува бенигна агресија, е онаа што му служи на животот. Таа е филогенетски програмирана и им е заедничка на животните и луѓето. Не се јавува спонтано туку како реакција и одбрана во извесна животна опасност, тогаш кога е загрозен опстанокот на единката. Така, испитувањата од невро-

физиологијата укажуваат дека е оправдано да се зборува за постоење на дефанзивна агресивност кај човекот која се јавува кога му се загрозени неговите животни интереси (Фром, 1975, стр. 99—109, книга 1).

За биолошки неадаптивната агресија или малигната агресија, Фром го употребува и изразот „деструктивност“ или „сви-репост“. Под неа се подразбира наклоност за уништување и стремеж кон апсолутна власт. Претставува исклучително човечка карактеристика, човечки потенцијал што е вкоренет во самите услови на човековата егзистенција и е во зависност од неговите симболички способности.

Feshbach (1970), во одделот во кој укажува на проблемите на дефинирањето на агресијата, вели дека е неопходно да се направат разграничувања помеѓу поведенијата што се сметаат за агресивни, а тука пред сè меѓу намерната (мотивираната) и ненамерната агресивност. Ако активностите на едно хиперактивно и немирно дете, меѓу другото, доведуваат и до ненамерна повреда на некое дете или кршење на некој објект, станува збор за ненамерен, случаен ефект на активноста на детето. Според тоа, не може секоја активност што ќе доведе до некакви повреди да се определи како агресија. Таквиот вид активност би можел да се нарече ненамерна агресивност.

Од друга страна, „намерната“ или „мотивираната“ агресија не значи дека детето свесно го управува своето агресивно поведење, туку дека агресивната состојба на даденото поведење е основен дел од функцијата на тоа поведење. Самите мотивирани агресивни акти можат да бидат поделени на инструментална агресија и непријателска агресија. За инструменталната агресија е карактеристично дека е насочена кон постигнување неагресивни цели (на пример, турка едно дете за да му ја земе играчката). Непријателската агресија или агресивната пулзија има за цел да му нанесе штета на некое лице или објект (на пример, турка едно дете за да го повреди или фрла една играчка за да ја скрши). Hartrup (1977) нагласува дека инструменталната агресија се јавува кога има некаква пречка да се дојде до целта и се сретнува повеќе во предучилишната возраст отколку непријателската агресија која е насочена кон некое лице кога е загрозено самопочитувањето.

Проблемот на дефинирањето на агресијата и согледувањето на различни видови агресивни поведенија во поглед на нивната мотивираност, нè водат кон потребата за разгледување на потеклото на агресивноста. Имено, како основно се поставува прашањето дали агресивните поведенија се под влијание на наследството или се претежно резултат на срединското влијание во вообликувањето на поведенијата на единката.

Ако агресивноста е вроден тип на поведение, тоа би можело да значи дека или кај детето има вроден нагон да им нанесува штета на другите или дека агесијата е доминантен вид одговор во извесни видови ситуации. Најчесто изнесувани и критикувани инстинктивистички сфаќања за агресивноста се Фројдовото и Лоренцовото сфаќање.

Според хидрауличниот модел на агресивноста што го застапува Lorenz (1966), агресивноста претставува инстинкт чиј извор лежи во внатрешната раздразливост на организмот која бара растеретување и која се јавува без обѕир на тоа дали постои или не надворешен стимул. Лоренц смета дека, како што водата и пареата вршат притисок врз затворениот сад да излезат, така и насобраната внатрешна раздразливост спонтано, без постоење на надворешен стимул, се стреми да излезе во вид на агресивно поведение кое единката не е во состојба да го контролира.

И покрај тоа што и Фројд агресивноста ја сфаќа како инстинкт (тој наведува дека постојат два вида инстинкта кај човекот — инстинктот на смртта и нему спротивставениот ерос), сепак неговото сфаќање суштински се разликува од Лоренцовото во тоа што Фројд верува дека човекот, запознавајќи го своето несвесно и потсвесно, ќе успее преку својот разум да го разреши проблемот на постоењето на инстинктот на смртта.

Да го наведеме овде и становиштето за агресивноста на нашиот психоаналитичар Владета Јеротиќ (1976). Тој, откако се прашува дали е агресивноста самостоен нагон или пак се стекнува во раното детство под влијание на воспитанието (стр. 19), ја прифаќа Јунговата претпоставка за постоењето на една единствена праенергија што Јунг ја нарекува либидо и од која се развиваат и сексуалниот и агресивниот нагон (стр. 21).

Ние овде само би напоменале дека ваквиот начин на поставување на агресивноста само нè оддалечува од некои современи сознанија за човековата природа и факторите што влијаат врз нејзиното остварување. Имено, денес е општо прифатено дека кај човекот не може да се зборува за инстинктивни и вродени поведенија бидејќи, уште од најраното детство, врз развитокот дејствуваат освен наследството и средната и активността на самата единка како активни чинители во развитокот на личноста.

За разлика од инстинктивистичките теории за агресивноста, теоријата на учење по модели, што може уште да се нарече и реактивна теорија за агресивноста, го застапува мислењето дека агресивноста е резултат на изложувањето на организмот на фрустративни искуства. Имено, определени фрустративни искуства предизвикуваат како одговор агресивни поведенија, но обликот во кој ќе се јават тие поведенија и интензитетот на

агресивниот момент во нив, во многу зависат од учењето. За нас се чини прифатливо мислењето според кое агресивноста е доминантен одговор во хиерархијата на одговори што се предизвикани во такви стимул ситуации како што е фрустрацијата. Во такви случаи поткрепувањето може да придонесе да се зголеми или да се намали количината на агресивни поведенија во хиерархијата на другите поведенија (Feshbash, 1970, стр. 173).

Во потрагата по одговорот на прашањето што е тоа агресивност ни се чини дека Фромовата поделба на два основни и различни видови агресивност најмногу нè приближува до можноста да ги разбереме агресивните поведенија кај човекот. Имено, се чини несомнено дека еден вид агresiја е дефанзивната агresiја која претставува начин на реагирање и се јавува како реакција и одбрана во извесна животна опасност (или во фрустративни ситуации кои го попречуваат нормалното одвивање на основните активности на единката). Сосема друг вид агресивност претставува деструктивноста и свирепоста за кои Фром со право вели дека се специфични само за човечкиот вид и претставуваат страсти, а последниве се само еден од начините да се најде смислата на животот и се составен дел од карактерот.¹

Во „Критичка анализа на концепцијата на човековата агресивност“, советската авторка Румјанцева (1982) истакнува дека Фром, зборувајќи за два вида агресивност, всушност не одговара на прашањето што е тоа агресивност: вроден инстинкт или социјален феномен, односно според Фром агресивноста како да е и едното и другото.

Што на Румјанцева ѝ пречи во двојната Фромова поделба на агресивноста? Изгледа, пред сè, тоа што и Фројд и неофројдистите (и Фром како припадник на последниве) причините за агресивните поведенија ги бараат во самиот човек и неговата „неизменета“ природа, независно од тоа дали се смета дека тој во почетокот е „лош“ или „добар“. Во потрага за заедничкото на сите луѓе во кои и да е културно-историски услови на живеење, Румјанцева вели дека се занемарува историскиот приод во расветлувањето на променливоста на човековата природа и општествено-историската условеност на човечките потреби.

Се согласуваме со Румјанцева дека агресивноста е само вид поведење кое се јавува како реакција на надворешните иразии, и како што уште Павлов рекол, дека агресивните поведенија се јавуваат како одраз на надворешните влијанија врз организмот. Не може да се зборува за спонтани агресивни импулси, како што тоа го прави Лоренц. Агресивните активности не настануваат спонтано од некоја внатрешна енергија, од внатрешни стимули. Тие не се инстинкти.

Но дали може да се исклучи уделот на наследниот момент во јавувањето на агресивните поведенија?

За да одговориме на погорното прашање ќе се задржиме на двојството во определувањето на агресивноста што го дава Рот (1972). Последниот автор нагласува дека треба да се прави разлика меѓу агресивните импулси и агресивните поведенија или агресивните мотиви. Додека за агресивните импулси тој смета дека се вродени и претставуваат природна реакција кај луѓето кога се нападнати од другите или се спречени да ги остварат своите потреби, за агресивниот мотив Рот вели дека претставува поведение чија намера е да му се нанесе штета или да се повреди некој друг. Притоа, зборувајќи за условите и изворите на агресивноста, Рот истакнува дека постои вроден механизам за јавување на агресивниот импулс (или чувство), и тој е предизвикан од определени видови фрустрации. Но за зачестеноста на јавувањето и интензитетот на агресивниот импулс Рот вели дека зависи од личното искуство и од социјалното учење. „Можно е, вели тој, преку социјализацијата да се инхибираат агресивните импулси, како што е можно, преку учење, многу дразби и ситуации кои порано не претставувале поттик за јавување на агресивно чувство да станат поттик за такви поведенија“ (стр. 243). Што се однесува до агресивната активност, Рот истакнува дека таа „уште во поголема мера, дури првенствено и претежно е зависна од социјалното учење“ (стр. 243).

Во погорното објаснување на Рот на агресивноста се истакнува и значењето на наследниот момент и личното искуство и социјалниот момент. При сето тоа овде е добро да се истакне уште и културно-историската променливост на човековата природа, онака како што ја објаснуваат советските автори.

Во натамошното изложување ќе ги разгледаме сите овие фактори кои придонесуваат за јавување на агресивните поведенија преку барањето на причините за половите разлики во агресивноста.

Најнапред ќе го разгледуваме прашањето дали меѓу половите постојат квантитативни или постојат квалитативни разлики во поглед на агресивноста, или пак и едните и другите. Односно, се поставува прашањето дали се машките повеќе агресивни од женските или се само различно агресивни.

Испитувањата во САД веќе неколку децении наназад покажуваат дека момчињата во предучилишниот период се повеќе агресивни од девојчињата. Има испитувања и од Велика Британија што го покажуваат истото (Smith и Green, 1975). Но овие испитувања, најчесто, само констатираат определена состојба, а не ги разгледуваат и причините што довеле до неа.

Веќе рековме дека кај човекот не е оправдано да се зборува за агресивни инстинкти. Но дали е оправдано да се зборува за различна диспонираност за учење агресивни поведенија кај машките и женските единки?

Како докази дека поголемата машка агресивност има биолошки корени Massoby и Jasklin (1974) ги наведуваат следниве: 1) нивоата на агресивност се зависни од половите хормони; 2) постои сличност во манифестирањето на половите разлики во агресивноста меѓу човекот и субхуманите примати и 3) таа е меѓукултурално гледано универзална. Истите автори, како докази дека момчињата се повеќе биолошки подготвени да ја научат агресивноста, ги наведуваат и сознанијата што произлегуваат од прегледот на повеќе истражувања, според кои, не постои согласност дека возрасните повеќе ја поткрепуваат агресивноста кај момчињата од онаа кај девојчињата.

Ке ги разгледаме посебно секој од горе наведените докази од кои произлегува дека машките единки се повеќе предиспонирани да ги научат агресивните поведенија.

За зависноста на агресивноста од половите хормони зборуваме во еден наш недамнешен напис (Мурцева — Шкарик, 1982). Ке истакнеме овде само некои наоди. Се покажува, на пример, дека кај резус мајмуните влијанието на тестостеронот врз зголемувањето на агресивните поведенија е забележително само ако е во периодот кога единката е во развоток и тоа заради зголемените можности за појава на поголема мускулна сила како предуслов за јавување на физичка агресивност. Кај возрасните лица, од друга страна, дури ни поголеми количини внесени андрогени хормони, не придонесувале за појава на зголемена агресивност, бидејќи таа не била во согласност со склопот на нивната личност.

Може да се претпостави дека раното изложување на централниот нервен систем на дејството на машките хормони кај машките единки влијае врз појавата на поголема физичка сила и моторичка импулзивност кај нив т.е. се јавуваат поинакви конституционални диспозиции што ја тераат единката на груби игри. Од друга страна, кај женските новороденчиња е забележана поголема кожна осетливост и поголема осетливост за бол отколку кај машките новороденчиња, а ова може да има свој одраз врз помалкубројните изразувања на физичка агресивност кај девојчињата т.е. тие повеќе да ги упразнуваат пасивните телесни контакти, а не да се впуштаат во борење и други груби активности што можат да доведат до појава на физичка агресивност (Feshbach, 1970). Така, првите проучувања на мајмуните што било најлесно да се посматраат во зоолошките градини (бабуните и индиските долгопашни мајмуни (*macacus*

ghesus) покажуваат дека машките мајмунчиња покажувале повеќе груби игри, а кај возрасните мајмуни била забележителна машката доминација во групата.

Подоцнежните посматрања на други моногамни примати покажуваат дека машките и женските единки ја делат власта. Тити мајмуните и ноќните мајмуни децата ги одгледуваат заеднички и делат сè што имаат меѓу себе. Ваквите и слични наоди покажуваат дека ни кај субхуманите примати, а уште помалку кај човекот, машките единки не се ниту секогаш повеќе агресивни ниту се пак доминантни во однос на женските.

Исто така испитувањата покажуваат дека мажите не се повеќе агресивни од жените во сите култури. Така Маргарет Мил (1979) наведува дека кај Арапешите од Нова Гвинеја меѓу машките и женските единки постои заемно помагање и тие не се агресивни. За овој сиромашен, мирољубив и услужлив народ за барањата на другите, карактеристично е дека децата се одгледуваат со голема љубов, нежност и интерес и тоа подеднакво изразени од страна на двата родитела. За разлика од нив, кај Мундугуморите (канибалистичко племе од Нова Гвинеја) е нагласена агресивноста кај единките од двата пола.

Не само што има култури каде меѓу машките и женските единки не постојат разлики во поглед на изразувањето на агресивните поведенија, туку има и такви каде постои целосна инверзија на половите улоги, па меѓу другото, кај нив се забележува дека мажите се помалку агресивни од жените (на пример кај Чамбулите).

Што се однесува до тоа дали возрасните повеќе ја поткрепуваат агресивноста кај момчињата отколку кај девојчињата, може да се рече дека секојдневните посматрања во повеќе култури покажуваат дека агресивноста е општо повеќе прифатена како машка карактеристика, а посебно физичката агресивност. Од момчињата се очекува да бидат агресивни и возрасните нивната агресивност ја гледаат како „природна“. Оние машки што се помалку агресивни дури добиваат и прекори како што е „женски Петко“, „Страшно“. Со многу поголема благонаклоност се гледа денес на девојчињата кои покажуваат агресивни поведенија и нивниот прекор „Машкулапка“ често е изговорен со позитивен призив.

Констатираното позачестено јавување на физичката агресивност кај момчињата, кои се најчесто телесно појаки од девојчињата, може да се објасни и на следниов начин: детето што е јако и победува во интеракцијата во која е вклучена физичката сила и физичката агресивност во односите со другите, преку своето сопствено искуство, добива повеќе позитивни поткрепувања за повторно користење на физичката агресивност во нова ситуација на интеракција со послаби субјекти.

Исто така забележително е дека и самите возрасни поинаку го социјализираат едно послабо од едно појако дете. Имено, послабите деца секогаш се повеќе заштитувани.

Интересни се податоците според кои редоследот на раѓањето влијае врз степенот на физичката агресивност кај децата. Најголем број на студии, во тој поглед, покажуваат дека првородените деца се помалку агресивни и повеќе ги контролираат импулсите од децата што се родени по нив. Ова особено е забележливо кај момчињата и можно е да се должи на поголемиот притисок врз момчињата од страна на возрасните во поглед на изразувањето на нивната агресивност кон помалите браќа и сестри (Feshbach, 1970).

Ако изразувањето на физичката агресивност кај децата зависи од редоследот на раѓањето, тогаш очигледно е колку елијанието и воспитанието на средината игра битна улога врз јавувањето на половите разлики во физички агресивните поведенија. До намалување на физички агресивните поведенија кај постарите момчиња може да се дојде по аналогија на податоците според кои и машките мајмунки станувале помалку агресивни во односот со мајмунчињата по извесен период поминат во интеракција со нив (Massobu, 1978).

Една помалку нагласена поделба на активностите околу подигнувањето на децата се очекува да доведе до намалување на разликите меѓу половите, меѓу другото и во поглед на агресивноста. Whiting и Edwards (1974) вака го резимираат својот извештај од меѓукултуралната анализа на половите разлики кај децата од 3 до 11 години: „Во општествата во кои момчињата се грижат за децата, практикуваат и изведуваат други работи во домаќинството, има помалку разлики меѓу момчињата и девојчињата, што главно произлегува од намалувањето на „машкото поведение кај момчињата...“. Слично нешто е констатирано во испитувањата на Ember во Кенија каде е забележано дека момчињата на кои им биле зададени извесни „женски“ задачи покажале многу „поженствен“ профил на однесување од оние момчиња во Кенија кои не биле задолжени и не ги вршеле истите активности (податоците се земени од Larsen, 1978).

Brodžinski и др. (1975) испитувајќи ја агресивноста со проективни техники од типот на ТАТ и преку скала на процена на агресивноста со која ја мереле отворената агресивност спрема врсниците кај децата со просечна возраст од 10—19 години, ги добиле следниве резултати: момчињата биле оценети од врсниците и од учителите како значително поагресивни од девојчињата во поглед на отворената агесија (директната, физичката агресивност како што е удирањето, клоцањето, фрлањето предмети) и во вербалната агресивност (прекори, пре-

тење, псуење), но не и во индиректната агресивност (да му се земе или да му се расипе предметот на другиот, клеветење). Што се однесува до половите разлики во имагинарната агресија, момчињата раскажувале приказни со повеќе физичка агресивност од девојчињата. Напротив, девојчињата давале повеќе приказни со индиректна агресивност од момчињата, но не се најдени полови разлики во продукцијата на имагинативно-вербалната агресивност.

Овие резултати сугерираат дека девојчињата не се помалку агресивни од момчињата. Разликата е во тоа што момчињата се отворено физички агресивни, а девојчињата се индиректно агресивни. Блиску до овие податоци се оние според кои момчињата и девојчињата покажуваат сличности во своите знаења за агресивните одговори, но тие често се разликуваат во подготвеноста да ги изведат истите тие поведенија (Mishel, 1970).

Feshbach (1970) наведува студии според кои девојчињата покажуваат повисок степен на просоцијални форми на агресивност (на пример, кога во група врсници се вметнувало ново дете, девојчињата биле со понепријателско однесување кон него и повеќе го отфрлале, помалку контактирале со него и повеќе го критикувале отколку момчињата). Истиот автор наведува и такви проучувања во кои кај девојчињата се забележува повисок степен на анксиозност заради агресивноста и чувство на вина ако покажале агресивно поведење.

Значи, се забележуваат разлики во начините, облиците на изразување на агресивноста меѓу половите. Но досегашните студии не одговараат на прашањето дали индиректните и вербалните форми на агресивност се замена за отворената, физичката агресивност, или пак се поинаква, нова форма одговарање во една фрустративна ситуација и се должат на поинакво лично искуство и поинакви поткрепувања и инхибрирања од страна на средината.

Според теоријата на социјалното учење, произлегува дека девојчињата се социјализираат во правец на поголемо чувство на вина и анксиозност кога изразуваат агресивност. Заради тоа, можно е, тие агресијата повеќе да ја инхибрираат од момчињата или да ја канализираат во други правци кои се социјално повеќе прифатливи. Изгледа дека девојчињата повеќе ја контролираат агресивноста и не дозволуваат таа да се јави и да се изрази во отворени форми.

Ке ја изнесеме овде и следната претпоставка: ако е точно дека кај машките единки постојат поголеми наследни диспозиции за учење на агресивните поведенија, тогаш би требало да се очекува дека во колку едно општество е попримитивно и понеразвиено, во толку повеќе во него ќе се јавуваат агресивни облици на поведенија во односите меѓу луѓето. За жал, не се

најдени никакви археолошки докази за тоа како се однесувале првобитните луѓе меѓу себе и ние за тоа можеме само индиректно да заклучуваме. Така, под влијание на бројните сурови војни што се воделе и сеуште се водат, се родило верувањето дека првобитните луѓе морале да бидат со уште понагласени агресивни поведенија во меѓусебните односи. Притоа се заборава дека во првобитните општества земјата и природните богатства им припаѓале на сите. За одбележување е и податокот дека доисториските населби немале заштитни ѕидини. Воопшто, за војните може да се рече дека не се предизвикани од биолошки причини туку од општествени.

После сè, со право можеме да се запрашаме дали е агресивноста неизбежна состојка на вистинската човекова природа? Дали за човекот може да се рече дека е *Homo aggressoris*?

Поскорешните испитувања кај луѓето и кај други животински видови, покажуваат дека кај нив е примарна потребата од другите единки од истиот вид на кој му припаѓаат и за човековиот постанок и опстанок неминовно е емоционалното врзување за други луѓе. И уште повеќе: за да можат да опстанат луѓето во првобитните заедници неминовна била соработката меѓу нив. Војните, од своја страна, се јавуваат во подоцнежниот степен од општествениот развој. Но дури и кога станува збор за војувањето како масовен облик на агресивно однесување меѓу луѓето, таа, пред сè, бара соработка меѓу единките.

Според повеќе од погоре изнесените податоци, може да се заклучи, дека дефанзивната агресивност, или како што Фром поинаку ја нарекува биолошки адаптивна агресивност, се засновува на вроден механизам на јавување на неврофизиолошки процес во организмот кога е тој нападнат и кога се фрустрирани можностите за задоволување на нужните потреби за опстанок. Во таков случај сметаме дека не би требало да има индивидуални разлики, па ни полови. Се очекува секоја единка да покаже дефанзивни агресивни реакции во случај на самоодбрана на своето постоење. Сепак, и во овој случај се очекува да се покаже влијанието на личното искуство и социјалното учење.

На крајот како многу значаен фактор во јавувањето на половите разлики во изразувањето на агресивните поведенија ќе ја истакнеме поделбата на трудот според полот (Мурцева — Шкарик, 1982). Според првата самоникната полова поделба на трудот во првобитните заедници, машките единки биле повеќе изложени на ситуации во кои се јавува одбранбената агресивност. Наша претпоставка е дека истата таа поделба на трудот придонесе подоцна кај нив да се јават понагласени от-

колку кај женските единки стремежите кон апсолутна власт, потребата за доминација и деструктивна агресивност. Според тоа, може да се рече дека поголемата машка агресивност има историски корени, но не и биолошки. Значи, поделбата на трудот, а подоцна и различната социјализација на машките и женските единки, семтаме дека се основните фактори кои доведуваат до поголемата агресивност што е констатирана во современите општества.

Заклучок: Основни сознанија кои избиваат од ова наше изложување за причините кои доведуваат до агресивни поведенија, разгледани преку конкретни примери од истражувањата на половите разлики во манифестирање на агресивноста, се следниве:

— појавата на агресивни импулси и агресивни поведенија во една ситуација на интеракција зависи од очекувањата што постојат во врска со улогите на единките во определена група;

— почестото јавување на агресивни поведенија кај момчињата не се должи на биолошки фактори, туку тие се културно-историски условени, а во текот на индивидуалниот развој се стекнуваат диспозиции за агресивни поведенија по пат на социјално учење;

— личното искуство и социјалното учење ги определуваат зачестеноста и интензитетот со кои се јавуваат агресивните поведенија. Оттука треба да се тргне кога се бараат корените на агресивните поведенија кај секоја единка, а исто така, и начините на дејствување за намалување на истите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brodžinsky, S., Masser, S. and Tew, J. (1979): »Sex differences in children's expression and control of fantasy and overt aggression«, Ch. Dev., 50, 372—379.
2. Feshbach, S. (1970): »Agression«, (in: Mussen, P. (Ed.) (1970): Carmichael's manuel of child development, New York, J. Woley and sons).
3. From, E. (1975): Anatomija ljudske destruktivnosti, Zagreb, Naprijed.
4. Hartrup, W. (1977): »Aggression in childhood: developmental perspectives«, (in: Hatherington, M and Parke, R. (Eds) (1977): Contemporary readings in child psychology, New York, McGraw-Hill book Company).
5. Jerotiћ, V. (1976): Psihoanaliza i kultura, Beograd, BIGZ.
6. Larsen, R. (1978): »Les fondements évolutionnistes des differences entre les sexes«, (in: Sullerot, E. (Ed.) (1978): Le fait feminin, Paris, Fayard.
7. Lorenz, K. (1966): On aggression, London.
8. Maccoby, E. and Jacklin, C. (1974): The spychologie of sex differences, Stanford University Press, California.
9. Maccoby, E. (1978): »La psychologie des sexes: implication pour les rôles adultes« (in: Sullerot, E. (Ed.) (1978): Le fait feminin, Paris, Fayard).
10. Mead, M. (1979): L'un et l'autre sex, Paris, Denoel Gonthier (Прво оригинално издание 1949).
11. Mishel, W. (1970): »Sex-typing and socialization« (in: Mussen, P. (Ed.) (1970): Carmicael's manuel of child psychology, New York, J. Wiley and sons).
12. Morgan, E. (1978): Porijeklo žene, Zagreb, A. Cesarec.
13. Мурцева — Шкарик, О. (1982): „Потекло на машката доминација“, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, книга 8 (34).
14. Rot, N. (1972): Osnovi socijalne psihologije — Socijalizacija, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
15. Румянцева, т. г. (1982): Критический анализ концепций „человеческой агрессивности“, Минск.
16. Whiting, B. and Edwyrds, C. (1974): »A cross-cultural analysis of sex differences on the behavior of children aged three through 11«, Annual progress in child psyhiatry and child development.

Olga MURDŽEVA — ŠKARIĆ

LES CAUSES DE L'AGRESSIVITÉ

Résumé

Partant des différences dans les manifestations de l'agressivité parmi les sexes il est possible de mieux voir les causes essentielles de l'agressivité en général.

L'apparition des impuls agressifs et des comportements agressifs dans une situation d'interaction dépend des rôles qu'on attend de l'individu agitant dans un groupe déterminié.

Les comportements agressifs, qui sont plus fréquents chez les garçons, ne sont pas le resultat des facteurs biologiques, mais ils sont déterminés par le développement culturel et historique. Mais aussi, dans le développement individuel par l'apprentissage social sont acquéri des dispositions pour des comportements agressifs.

L'expérience personnelle et l'apprentissage social déterminent la fréquence et l'intensité avec lesquelles s'annonce les comportements agressifs. C'est par là qu'il faut partir dans les recherches des racines de l'agressivité chez l'individu et il faut déterminer les manières pour les réduire.